

Διαχρονία της Ελληνικής και πολυστρωματικότητα της Νέας Ελληνικής: Επιπτώσεις για το Γλωσσικό Μάθημα

ΣΥΝΟΨΗ Θα εξετάσω: Ποια η ιστορική πορεία της ΝΕ που την οδήγησε προς την πολυστρωματικότητα και θα διερευνήσω τον σημερινό απίστευτο λεκτικό της πλούτο// Θα απαντήσω στο ερώτημα: Γιατί την αποκρυπτογράφηση του πλούτου αυτού (με κατάλληλες ασκήσεις, όπως είναι η μικροβιογράφηση, λ.χ. των λέξεων μέσα από τα ψηφιακά λεξικά) πρέπει να την εναποθέσουμε στα χέρια των κατάλληλων Φιλολόγων Νέου Τύπου.

Τη βασική μου θέση θα την προδώσω ευθύς εξαρχής, για άνετη παρακολούθηση της ανάπτυξής της: Τα τελευταία χρόνια, η έρευνά μας στο τεράστιο Αρχείο Γεωργακά, στο ΚΕΓ έχει αποκαλύψει ένα εντυπωσιακό φαινόμενο, στο οποίο επανέρχομαι συχνά τα τελευταία χρόνια: Το φαινόμενο της Συσσώρευσης και της Διαστρωμάτωσης του λεξιλογίου της γλώσσας μας --όχι βέβαια της ελληνικής στη Διαχρονία της που και αυτό είναι αδιαμφισβήτητο, αλλά) της σημερινής νεοελληνικής γλώσσας στη Συγχρονία της). Η σημερινή νεοελληνική είναι γλώσσα ζάπλουτη.

Από τις συνέπειες του φαινομένου, η μία είναι ασφαλώς θετική και με το παραπάνω: η γλώσσα, σε συγχρονικό επίπεδο (ως κάτοπτρο της σύγχρονης ανεπτυγμένης κοινωνίας μας) εκφράζει πλέον όλα όσα εκφράζουν και οι πιο ανεπτυγμένες χώρες, ενώ, ταυτόχρονα, σε πολλά της σημεία, μάς πηγαίνει ιστορικά σε στρώματα πολύ βαθύτερα από κάθε άλλη καταγεγραμμένη γλώσσα: μόνον υπ' αυτές τις προϋποθέσεις μπορεί να γίνει η γλώσσα μηχανισμός που παράγει επιστήμη, γράμματα και πολιτισμό.

Η άλλη όμως όψη του φαινομένου συνιστά τη μεγάλη δυσκολία να διδαχτεί αυτός ο πλούτος επαρκώς στους χρήστες του: και στους μαθητές στο πλαίσιο του σχολείου, αλλά και στους κάθε λογής επαγγελματίες πέραν του ορίζοντα της εκπαίδευσης . Ακόμη μεγαλύτερη τέλος δυσκολία δοκιμάζει η πολιτεία να παραγάγει και να καθιερώσει τον τύπο εκείνο γλωσσικού «δασκάλου» που θα μπορέσει να ανταποκριθεί στις προκλήσεις των καιρών, στις οποίες, τις τελευταίες δεκαετίες, έχει

προσθεθεί και μια νέα: τα μικτά ακροατήρια ελληνόφωνων και αλλόφωνων, στα οποία απευθύνεται πια ο εκπαιδευτικός σε Ελλάδα και Κύπρο.

--Θα υποστηρίξω ότι δεν χρειαζόμαστε *εξαρχής-εξειδικευμένους* τύπους δασκάλους, έναν για κάθε τύπο διδασκαλίας / χρειαζόμαστε έ ν α ν νέο - ενιαίο και ολιστικό τύπο φιλόλογου: ο οποίος πρέπει να είναι οπωσδήποτε Φιλολόγος Κλασικός (με πολλά αρχαία) εξειδικευμένος όμως, πέραν των ετών των βασικών του σπουδών, και στη διδασκαλία της ΝΕ, τόσο ως μητρικής όσο και ως Β' / Ξένης Γλώσσας. Φιλολόγος, γνωστικά και παιδαγωγικά, ικανός να χειρίζεται μικτά ακροατήρια χωρίς να απογοητεύει κανένα από τα συστατικά τους.

Ένας Φιλολόγος ικανός να διεισδύει στις λέξεις και στις αξίες που περιέχονται εκεί κωδικοποιημένες --για να μπορεί να περάσει στους νέους και το γράμμα και το πνεύμα του ελληνισμού και να δημιουργήσει ταυτότητα.

Από την άποψη αυτή, χρειάζονται άμεσες καινοτομίες και στο μάθημα – ουσιαστικές και όχι κοσμητικές, που παίζουν απλώς με τις παντοδύναμες Νέες Τεχνολογίες. Τυχόν αποτυχία μας εδώ θα επιτείνει το φαινόμενο απόσυρσης των δυναμένων μαθητών από το δημόσιο σχολείο.

Μέρος Πρώτον (1)

Η Ιστορική Πορεία της Νέας Ελληνικής

Επειδή για το φαινόμενο της συσσώρευσης έχω μιλήσει εκτενέστερα αλλού, θα περιοριστώ να δώσω εδώ ένα πολύ συνοπτικό και σχηματικό *ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ στα τελευταία διακόσια χρόνια, που οδήγησε σ' αυτή την κατάληξη.*

19^{ος} αιώνας Στην προβιομηχανική και προαστική (δηλαδή χωρίς μεγάλα αστικά κέντρα) Ελλάδα, με πληθυσμό ναυτικό, γεωργικό και ποιμενικό, αντιστοιχεί μια γλώσσα δημοτική, με αντίστοιχα περιορισμένο *ε ύ ρ ο ς* λεξιλογίου. Πλάι στην αρχαϊζουσα του 19^{ου} αιώνα (τη γλώσσα των ολίγιστων), επιζεί το ολοζώντανο διαλεκτικό στρώμα της νεοελληνικής (τη γλώσσα των πολλών), το οποίο υποδειγματικά αποτυπώνεται στο *Ιστορικό Λεξικό* της Ακαδημίας, 1933-.... (: 5 τόμοι, ως το *δαχτυλωτός*, 1987). Μέσα στο 2016 εκτυπώνεται ο 6ος τόμος του *ΙΛΝΕ*, έργο της πρώην διευθύντριας Χριστίνας Μπασέα, με 2000 λήμματα (*δέ'— διάλεκτος*). Από τα μεγαλύτερα διδάγματα: το Λεξικό αυτό δείχνει ότι μπορεί το

εύρος των γλωσσικών χρήσεων να είναι μικρό, το βάθος όμως του λεξιλογίου υπήρξε αντίθετα πάντα πολύ μεγάλο (βλ. παρακ.). Όσο για το τεχνικό λεξιλόγιο των επιστημών, της δημοσιογραφίας και της διοίκησης, αυτό, με δάνεια σχεδόν πάντα γαλλικής ή γερμανικής προέλευσης, μεταγλωττιζόταν στην αρχαϊζουσα και γνώρισε μικρή διείσδυση στην κοινωνία, λόγω της χρόνιας καχεξίας της μεσαιάς τάξης. [Ο υβριδικός χαρακτήρας της αρχαϊζουσας γλώσσας που προέκυψε προφαίνεται στον όρο φραγκάτικα που επινόησε γι' αυτήν ο Δημ. Βερναρδάκης, γράφοντας το 1895 : ¹] .

Τα λεξικά του 19^{ου} αιώνα: του Δ. Σκαρλάτου Βυζαντίου (της δημοτικής, 1835 · *Λεξικόν Ελληνικόν και Γαλλικόν* 1846 · *Λεξικόν της [Αρχ.] Ελληνικής Γλώσσης* 1852), του Άγγελου Βλάχου, 1897 · του Ν. Κοντόπουλου 1889, του Γ. Ζηκίδου 1899, του Αντ. Ηπίτη [*Λεξικόν Γαλλοελληνικόν και Ελληνογαλλικόν επιστημονικών και τεχνικών όρων* (Αθήνα 1895 τόμοι 1ος και 2ος, 1898 τόμος 3ος), *Λεξιλόγιον Ελληνογαλλικόν* (παράρτημα του Γαλλοελληνικού Λεξικού επιστημονικών και τεχνικών όρων, 1898), *Λεξικόν Ελληνογαλλικόν* (Αθήνα, 1ος τόμος 1907, 2ος τόμος 1909), *Λεξικόν Γαλλοελληνικόν* (2 τόμοι), *Συμπλήρωμα του Ελληνογαλλικού Λεξικού της λαλουμένης ελληνικής γλώσσης* (1920), *Συμπλήρωμα του Γαλλοελληνικού Λεξικού* (1920)]· του Στ. Κουμανούδη, *Συναγωγή λέξεων αθησαυρίστων* 1833 (και επαυξημένο σε: *Συναγωγή νέων λέξεων* [ουσιαστικά της εποχής 1750-1900] 1900 (= ανατ. του Κ. Θ. Δημαρά, 1980)

Πρώτο μισό του 20ού αι. Το περίφημο «Λεξικό της Πρωίας» (*Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα 1933), περνώντας μέσα από τη συγκρουσιακή σχέση της δημώδους/ δημοτικής αφενός, και του αρχαϊσμού του 19^{ου} αιώνα και της καθαρεύουσας του 20ού, αφετέρου, σηματοδοτούσε την οριστική έξοδο της ελληνικής γλώσσας από την αγροτοποικιμική, ναυτική και μικροεπιτηδευματική φάση του πρώτου αιώνα ελευθέρου βίου · τεκμηριώνει την παγίωση του παλαιού και τη δημιουργία του νέου λεξιλογίου στη διοίκηση, τις τέχνες και τις επιστήμες, με διαρκώς αυξανόμενη διείσδυση στη νεοπαγή αστική και εμπορευματική τάξη. Τώρα σχηματίστηκαν μια ασταθής προ-κοινή των αστικών κέντρων και μια

¹ [δηλ. φράγκικα και αττικά!] – Σύμπτωση; Ας ακούσουμε πώς περιγράφει ο ίδιος τη γλωσσική κατάσταση του μεσούντος 19ου αιώνα:

8-9 Τι συμβαίνει εις τόσα και τόσα φορτία χαρτίων όσα καθ' εκάστην εξέρχονται εκ των απειραρίθμων και αεικινήτων ελληνικών πιεστηρίων; Τα χαρτία αυτά κατά τα 999 χιλιοστά είναι εφημερίδες και μυθιστορήματα μεταφρασμένα εκ του γαλλικού. Το περιεχόμενον... είναι ιδέαι γαλλικαί, ύφος γαλλικόν, σύνταξις γαλλική, φράσεις γαλλικαί, μετημφιεσμένα εις λέξεις δήθεν ελληνικάς, αλλά φερούσας άπάσας όμως γνησίαν και απαραγνώριστον την σφραγίδα του αττικού τυπικού, χωρίς να λείπει «ιώτα έν ή μία κεραία». Ο αναδιπλασιασμός εις τον τόπον του, ή έξωθεν ή έσωθεν, αι αυξήσεις διπλαί και τριπλαί και έσωθεν και έξωθεν, η αττική κατάληξις πάντοτε εις την θέσιν της, ως στρατιώτης της φρουράς ορθός και αμετακίνητος. Μετοχαί, απαρέμφατα, και μονολεκτικοί μέλλοντες με το σακκί· θα και να αραιά και πού, επιπλέοντα επί του γαληνίου πελάγους του τρισευδαίμονος αττικισμού ως τινα δυσώδη και δυσθέατα εκκρίματα της οιοχόμενης ημών κακοδαίμονος βαρβαρότητος. Αφού λοιπόν ο τύπος είναι αττικός και υπεράττικός,... τι σημαίνει ότι το επιλούπον μέρος είναι ξένον και οθνεϊόν; Η ουσία και το περιεχόμενον ας είναι ό,τι θέλει· αρκεί να είναι ελληνικός και αττικός ο τύπος, η μορφή, η επιφάνεια, η σημαία! Και τη αληθεία, δι' ανθρώπους επιπολαίους, οποίοι είμεθα κατά το πλείστον οι σημερινοί Έλληνες, φιλούντας και υπερφιλούντας το πάτριον αγαθόν, το otium graecum, καλιτέρα γλώσσα παρά την νέαν ταύτην αττικήν την εκ των Γαλατικών Αθηνών, ήτο αδύνατον να ευρεθεί εν τω αιώνι τούτω των τηλεγράφων και τηλεφώνων.

ρωμαλέα λογοτεχνική κοινή. Ο δεισιμότης, ωστόσο, μεταξύ μιας δημοτικής διαρκώς εμπλουτιζόμενης και μιας καθαρεύουσας ολοένα απλουστευόμενης, έστω με πολλές εσωτερικές αντιφάσεις, κρατάει καλά ως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

--Στη μεταπολεμική, βιομηχανική πλέον και ολοένα ευρωπαϊκότερη Ελλάδα, με διαρκώς διογκούμενα αστικά κέντρα, αντιστοιχεί μια «άλλη» γλώσσα. Τόσο η αστική όσο και η λογοτεχνική κοινή έχουν πλέον ολοκληρωθεί, και συνδιαμορφώνουν μια μεστή νεοελληνική γλώσσα, πλούσια, καλλιεργημένη και ευέλικτη. Μια γλώσσα της εποχής της επιστήμης --με περισσότερα πάντως ακόμη κενά στις θετικές επιστήμες και λιγότερα στα ανθρωπιστικά γράμματα και στις τέχνες. Το έτος 1976 είναι σταθμός: Η Δημοτική επιβάλλεται και νομοθετικά. Η μεταπολίτευση όμως ενώ καταργεί, δεν αφανίζει την καθαρεύουσα: την οποία η επιστημοποιημένη δημοτική την καταπίνει περίπου αμάσητη και γεννά τη ... σύγχρονη Νεοελληνική.

Τη φάση αυτή την τεκμηριώνουν ανεπαρκώς τόσο το ρυθμιστικότερο λεξικό Μπαμπινιώτη όσο και το περιγραφικότερο λεξικό του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, και τα δύο δημοσιευμένα μέσα στο 1998, διότι και τα δύο συντάχτηκαν, δυστυχώς, χωρίς αρχείο αποδελτιωμένων κειμένων -- προπάντων λογοτεχνικών. Το κενό πληρούται από το ανέκδοτο, πλην του πρώτου τόμου (2005), αναλυτικότερο Εθνικό Λεξικό που βασίζεται στο Αρχείο Γεωργακά.

Σήμερα. Στη σύγχρονη Ελλάδα της εποχής του προσωπικού υπολογιστή (1980), του Διαδικτύου (1994) και των Κοινωνικών Μέσων, με στενή πλέον σχέση με την Ευρώπη, αλλά και με ακόμη εντονότερη πόλωση μεταξύ γιγαντωμένων αστικών κέντρων και αποδυναμωμένης περιφέρειας και με πληθωρισμό ΑΕΙ και ΤΕΙ, αντιστοιχεί μια «άλλη» γλώσσα. Αποτυπώνει τη συντελούμενη έκρηξη ντόπιας επιστημονικής παραγωγής (με επίκεντρο τα πολλαπλασιασμένα ελλαδικά ΑΕΙ και ΤΕΙ) και τη συνακόλουθη εισβολή στην κοινή γλώσσα της αστικοποιημένης κοινωνίας μεγάλων ποσοτήτων τεχνικού λεξιλογίου, οι οποίες θησαυρίζονται σε ειδικά γλωσσάρια και λεξικά κατά επιστημονικό κλάδο. Το *Χρηστικό Λεξικό Χαραλαμπάκη*, της Ακαδημίας (Αθήνα, 2014), είναι το λεξικό της τεχνολογικής εποχής και της Ελλάδας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και εδώ όχι μόνον εξέλιπαν τα προ πενήνταετίας γλωσσικά κενά στις θετικές επιστήμες που σημειώσαμε: αντίθετα, το γλωσσικό ισοζύγιο γέρνει αποφασιστικά προς το λεξιλόγιο των προηγμένων επιστημών, του Διαδικτύου και της γραφειοκρατικής jargon της Ε.Ε., μέσα σε μια γοργά μεταλλασσόμενη κοινωνία.

Σήμερα το ΚΕΓ προχώρησε στην ανάρτηση του *Λεξικού της Λαϊκής Γλώσσας* του Γιώργου Κάτου. Μιας πλουσιότατης συλλογής πρωτογενούς υλικού για τη λαϊκή

και για τις γλώσσες των περιθωριακών. Το Λεξικό της Λαϊκής συμπληρώνει το Γλωσσικό Φάσμα, και, αν και μονόγλωσσο, θα καταστεί πολύτιμη πηγή προπάντων για τη μετάφραση της λογοτεχνίας μας σε ξένες γλώσσες.

Μέρος Δεύτερον (2)

Η πολυστρωματικότητα της σύγχρονης νεοελληνικής

Το λεξιλόγιο της ΝΕ, όπως το τεκμηριώνει η τελευταία έκρηξη λεξικών και μελετών, είναι πλέον τεράστιο σε όγκο, ποικιλία και λεπτότητα αποχρώσεων. Πρωτοφανώς. Το σημαντικότερο, όμως, δεν είναι η συσσώρευση πλούσιου υλικού καθαυτή : είναι πρώτα απ' όλα η διαπιστωμένη ενεργός φύση στοιχείων από όλα τα στρώματα (και τα παλαιότατα) της Ελληνικής και η δυνατότητά τους για μια ζωή, παραγωγική και συνθετική, διαρκώς ανανεούμενη *ΣΗΜΕΡΑ*. Αν χρειαζόμασταν λοιπόν μια λέξη που να αποδίδει τη φύση της γλώσσας που αναδύθηκε πλέον ολοκάθαρα, καμιά δεν θα ήταν καταλληλότερη από την «πολυστρωματικότητα», με τις εξής διευκρινίσεις:

(α) Ως *πολυστρωματικότητα* νοείται εδώ: η σ υ ν ύ π α ρ ξ η, στη σημερινή γλωσσική συγχρονία, πάμπολλων στοιχείων προερχόμενων από γλωσσικές στρώσεις διαφορετικού βάθους που φτάνουν ίσαμε το απώτερο παρελθόν. Σ' αυτήν συμμετέχουν

Λέξεις κοινότατες και σήμερα όπως: *μέλι, βασιλεύς και τρίποδας* που πρωτοκαταγράφονται στις μυκηναϊκές πινακίδες — Δεν είναι στοιχεία ενεργά και λειτουργικά της νεοελληνικής;

Άλλα στοιχεία της ομηρικής γλώσσας (όπως η *πότνια θηρών*, η «δέσποινα του ζωικού βασιλείου») έχουν αναβιώσει, ως μέρος του λεξιλογίου της σημερινής αρχαιολογίας, που, σαν τους άλλους κλάδους της αρχαιογνωστικής επιστήμης, προτιμά κι αυτή να αναφέρεται στις ίδιες παλαιές έννοιες με τις αρχικές λέξεις, που καταλήγουν έτσι να αποτελούν σήμερα μέρος του τεχνικού της λεξιλογίου.

Αλλά και τα ταπεινά βυζαντινά τσουκαλολάγνηνα, με τις χίλιες δυο παραλλαγές τους που μελέτησε ο Χαράλαμπος Μπακιρτζής, ή οι αρχαίοι όροι επεξεργασίας του γυαλιού που έβαλε στο χάρτη ο Αντωνάρας, αναβιώνουν σήμερα —όχι βέβαια στην κοινή ομιλία αλλά ως μέρος της τεχνικής ορολογίας σημερινών επιστημών που τις μελετούν —και κερδίζουν μια δεύτερη ζωή.

Από τη βυζαντινή μεσαιωνική, με τα δύο ρεύματά της, το λόγιο και το δημώδες, έρχονται στο φως λέξεις που είτε επιβίωσαν είτε αναβίωσαν,

κατά τις καταχωρήσεις στα μεσαιωνικά Λεξικά των Τραππ και Κριαρά/Καζάζη.

Τι να πρωτοπώ για τα ελληνικά της ελληνιστικής εποχής, η οποία διεύρυνε εκρηκτικά το λεξιλόγιο στις επιστήμες και στην ιατρική, και το πέρασε όχι μόνον στα συγγράμματα της κλασικής λατινικής, αλλά και στη μεσαιωνική ιατρική της περίφημης σχολής του Σαλέντο, ή στα αραβικά, για να κρατηθούν μέχρι σήμερα στο λεξιλόγιο της σύγχρονης ιατρικής – εντός και εκτός της Ελλάδος. Με το τελευταίο παράδειγμα, περνά στην επόμενη κατηγορία:

Από καθαρά εξωτερικό δανεισμό της ελληνικής στα τελευταία διακόσια χρόνια ελεύθερου βίου προέκυψε μια ολόκληρη γλωσσική ποικιλία που ονομάζεται ΔΙΕΘΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΑ, όταν χιλιάδες επιστημονικών όρων (σαν το αερόστατο, το αεροπλάνο, τον αερολιμένα) γνωρίζουν κάτι σαν μια παλιννόστηση: επιστρέφοντας μαζί με τα νέα νοούμενα ενσωματώνονται ομαλά στη γλώσσα μας, διότι επινοήθηκαν μεν από ξένους ειδικούς για νέα πράγματα, αλλά κατασκευάστηκαν με ελληνικά δομικά υλικά

Ειδικά κατά περίοδον λεξικά (period dictionaries) καταγράφουν Το λεξιλογικό πλούτο της ελληνικής.

(β) Η πολυστρωματικότητα, έπειτα, εκφράζει όχι μόνον τη συνύπαρξη επάλληλων στρώσεων υλικού, που πάει σε μεγάλο βάθος, και το ασυνήθιστο εύρος των ποικιλιών της · αποτυπώνει προπάντων τη σ υ ν ο μ ι λ ί α αυτού του υλικού και των εποχών όπου ανήκει μέσα στους αιώνες: μια συνομιλία πραγματική και όχι φανταστική, που έχει τη δύναμη, ευκαιρίας δοθείσης, να μετατρέπει επίλεκτα στοιχεία της διαχρονίας σε ουσία δραστική μέσα στην εκάστοτε συγχρονία. Γιατί τα στοιχεία όχι μόνον *αλληλοϋπεισέρονται*, αλλά, *πολλαπλασιαζόμενα δια της παραγωγής και της σύνθεσης, σ υ λ λ ε ι τ ο υ ρ ο ύ ν απολύτως*.

Στη χώρα μας δεν επιμένουμε αρκετά στη βασική αυτή σύλληψη (αν και πλήρως κατοχυρωμένη βιβλιογραφικά). Διότι, –εκτός από τις ετυμολογίες των Γεωργακά και Πετρούνια (που καταχωρούνται στο *Ελληνο-αγγλικό Λεξικό* και στο *ΛΚΝ* αντίστοιχα), αλλά και μελέτες του Μιχάλη Σετάτου και προεργασίες του Henri Tonnet--, για την έκταση και το βάθος της πολυστρωματικής φύσης της σύγχρονης ελληνικής παραδόξως πολύ λίγος συστηματικός λόγος γίνεται. Γι' αυτό ούτε οι συνέπειές της πάνω στη γλωσσική μας αγωγή και εκπαίδευση είναι επαρκώς γνωστές, προβεβλημένες και συζητημένες επαρκώς². Κι όμως, το μάθημα της

² Την ανάγκη αυτή, όπως την περιγράφουμε εδώ με σύγχρονους όρους, προφανώς και δεν μπορούν να καλύψουν τα υπάρχοντα λεξικά, εμπορικά και μη: ούτε ο παλαιότερος Δημητράκος (1936-1952,

συγκρότησης του λεξιλογίου της ΝΕ θα έπρεπε να είναι μάθημα κορμού στις Φιλοσοφικές μας Σχολές.

(γ) Πρέπει, τέλος, κατηγορικά να τονιστεί εδώ, ότι πολυστρωματικότητα δεν σημαίνει διόλου ένα παρατακτικό γλωσσικό μωσαϊκό ή συνονθύλευμα. Αντίθετα, όλες οι μελέτες επιβεβαιώνουν το δέσιμο όλων αυτών των λεξιλογικών στοιχείων –μαζί με της μορφολογίας, και του συντακτικού— στο οργανικό σύστημα της καλλιεργημένης Δημοτικής, με τη στερεότητα που έχει περιγράψει τόσο αυθεντικά ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ήδη προ ογδόντα σχεδόν ετών.

(δ) Εξίσου λαμπρά έχουν συντεθεί, μέσα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, και οι «επιμέρους γλώσσες» (όλες οι γλώσσες των επιμέρους επιστημών και της ιατρικής), που συνθέτουν το σύστημα. -- Είχα πρόσφατα την ευκαιρία να υποδείξω με ακρίβεια, ελπίζω, τον τρόπο που ανανέωσε τη (νεοελληνική) γλώσσα της επιστήμης της κλασικής φιλολογίας ο Δ. Μαρωνίτης. Χρειαζόμαστε και άλλες τέτοιες μελέτες, για κάθε μία από τις «γλώσσες» των επιμέρους ανθρωπιστικών αλλά και των κοινωνικών σπουδών, για δύο τουλάχιστον λόγους: πρώτα για να εκπαιδύσουμε στην επιστημονική γραφή τους νέους επιστήμονές μας, και δεύτερον για να δούμε τι ακόμη απομένει να γίνει στους κρίσιμους αυτούς τομείς. Ποιος είναι αλλιώς ο κίνδυνος ; Να γενικευτεί η ήδη παρατηρούμενη τάση των νέων επιστημόνων να γράφουν στα αγγλικά, για μεγαλύτερη διεθνή αναγνωρισιμότητα, με ταυτόχρονη παραμέληση του παράλληλου καθήκοντος όλοι μαζί να «φτειάχνουμε» τη γλώσσα την ελληνική. Κάτι που οι παλιότερες γενιές, επί διακόσια χρόνια, το αισθάνονταν ως υψηλό πατριωτικό τους καθήκον.

Μέρος Τρίτο (3)

Η Μικροβιογράφιση των Λέξεων & Ο νέος Τύπος Φιλολόγου

Από το μεγάλο κεφάλαιο του «πώς θα αντιμετωπίσουμε την τριπλή δυσκολία που θέτει ο λεξιλογικός πλούτος», όπως το προσδιόρισα προηγουμένως, θα περιοριστώ εδώ μόνον στο καθήκον του Σχολείου, και εκεί θα επιμείνω σε μία μόνον πρόταση πρακτική – πολύ συγκεκριμένη και άμεσα εφαρμόσιμη στη διδασκαλία των ΝΕ, αλλά και των Αρχαίων από το Πρωτότυπο, το οποίο αναβαθμίζεται και δικαίως κατ' αυτές στην ΚΥΠΡΟ.

που θησαυρίζει, χωρίς τεκμηρίωση, ύλη από όλες τις εποχές της ελληνικής), ούτε τα επόμενα λεξικά: του Μπαμπινιώτη (1998), το πολύ προσεκτικότερο Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη (1998), και το Νεοελληνικό Λεξικό του Κριαρά (1995: μια συνοπτικότερη κωδικοποίηση της πιο ορθόδοξης δημοτικής), καθώς κανένα από αυτά δεν στηρίχτηκε σε πρωτογενές Αρχαιακό υλικό από γραπτές και προφορικές πηγές.

Με βάση τα προηγούμενα, πιστεύω ότι καμία γλωσσική ΑΣΚΗΣΗ στο σχολείο δεν είναι τόσο δημιουργικά και αποτελεσματική, για τους σύνθετους σκοπούς που έχει να επιτελέσει το σημερινό σχολείο, όσο η μικροβιογράφηση των λέξεων :

Για να πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά: στην Ελλάδα και στην Κύπρο (ίσως και αναπόφευκτα) επικράτησε μέσα στον χρόνο να προσεγγίζεται το αρχαίο κείμενο σαν κείμενο νεοελληνικό, στρέφοντας κατά τη διδασκαλία την πρώτη φροντίδα στις λεγόμενες «άγνωστες» λέξεις (σε όσες ε ξ ω τ ε ρ ι κ ά «δεν μοιάζουν» νεοελληνικές), ενώ πολύ λιγότερο μας απασχολούν οι λέξεις εκείνες που «μοιάζουν» : Από τα πολλά παραδείγματα, δύο μόνον εδώ: Σταματούμε για να εξηγήσουμε τα ομηρικά *ἄχνη* και *ἄλυνθος* , αλλά όχι και τη συνώνυμή τους *συκή*, *ως τάχα γνωστή*/ Δεύτερο πρδ: ουδόλως μας απασχολεί να μάθουμε πώς συνέβη το δημοσθενικό σύνταξις από «ειδικός αθηναϊκός φόρος για στρατιωτικές δαπάνες» να χαρακτηρίζει σήμερα τις αποδοχές των συμπολιτών μας που αφυπηρετούν.

Έχω επανειλημμένα υποδείξει πόσο παραπλανητική καταντά συχνά η λεγόμενη «οικειωτική» προσέγγιση (που με ολέθρια αποτελέσματα χρησιμοποιήθηκε κατά την επανεισαγωγή των Αρχαίων το 1990, από έλληνα γλωσσολόγο, που παραδόξως πίστευε ότι έτσι υπερασπιζόταν τη συνέχεια της γλώσσας μας: αρκεί να δείξουμε ότι το δέντρο και ο βράχος, ο ποταμός και η θάλασσα, και οι πλανήτες και τ' άστρα έτσι λέγονταν και έτσι θα λέγονται ες αεί κάτω από τον αυτό ουρανό –για να αποδείξουμε τη συνέχεια της γλώσσας από αρχαιοτάτων χρόνων!). Πολύ καλύτερα αποτελέσματα θα έφερνε ακριβώς η αντιστροφή της, η υιοθέτηση δηλαδή της «ανοικειωτικής» προσέγγισης, η οποία αντικρίζει ακόμη και το ίδιο και το όμοιο ως εν δυνάμει ανόμοιο (προπαντός σημασιολογικά), και γι' αυτό και μονότονα προτείνει την προσφυγή, για όλες τις λέξεις, ακόμη και για τις κοινότερες, στα λεξικά, για ξεκαθάρισμα του εδάφους –για πραγματική κατανόηση του αρχαίου κειμένου:³

---

³ Τα παραδείγματα λεγεών:

--**λιπαρός** «λιπώδης, ελαιώδης» (στα ΑΕ και στα ΝΕ), αλλά μόνον στα ΑΕ «αστραφτερός»: *λιπαροί πόδες*· και *λιπαρά Αθῆναι*, όπως και *λιπαρά γηράσκειν* («πλούσια», «άνετα»)
--**μέτριος**: με θετική σημασία στα αρχαία, με αρνητική σημασία στα ΝΕ,
--**καλός**: «ωραίος» και «ωραίος και καλός» στα ΑΕ· στα ΝΕ «καλός»: δηλαδή μετακίνηση από την εξωτερική αισθητική στην εσωτερική ψυχική καλοσύνη,
--**τίμιος**: στα ΑΕ «πολύτιμος» (με εξωτερικά κριτήρια)· στα ΝΕ: (με εσωτερικά κριτήρια) «έντιμος».
--**σεμνός** < *σέβομαι*, «επιβλητικός», «μεγαλοπρεπής»· (πρβ. και το *σεμνή τελετή* της καθαρεύουσας). Στα ΑΕ: *σεμνά θεά* είναι οι θεές που εμπνέουν δέος και αίσθηση του μεγαλείου· *σεμνά βίος*, ο βίος ο αφιερωμένος σε τέτοιες θεότητες· *σεμνός* σημαίνει ακόμη «ευγενής», και, επίσης: *σεμνόν βλέπειν* είναι «να κοιτάξεις αφ' υψηλού, αγέρωχα».

Πρέπει, ισχυρίζομαι, ο δάσκαλος να υποψιάζει, συστηματικά και σε κάθε ευκαιρία, τον μαθητή ότι οι ΑΕ λέξεις δεν είναι πάντοτε ό, τι φαίνονται στα μάτια των σημερινών ομιλητών της ΝΕ. Κι ότι αυτό δεν γίνεται χωρίς τη διαρκή παραβολή αρχαίας και νέας (όπως δίδασκε ο Κοραής), και χωρίς την προσφυγή σε ένα επιστημονικό λεξικό της Αρχαίας (του Montanari ή των Liddell & Scott), --αλλά, στη συνέχεια και εφόσον απαιτείται, και στα λεξικά μεταγενέστερων εποχών, όπως τα: Κριαρά-Καζάζη για τη μεσαιωνική, και στο ΛΚΝ του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη για τη Νέα Ελληνική. (Τώρα όλα αυτά ελεύθερα προσβάσιμα στην ΠΥΛΗ για την Ελληνική Γλώσσα του ΚΕΓ.)

Ο τρόπος δουλειάς είναι απλός : τα παιδιά ανατρέχουν στα λεξικά με την ιστορική τους σειρά, συλλέγουν το υλικό, και, διαβάζοντας προσεχτικά τα παραθέματα και συγκρίνοντάς τα με τα σημααινόμενα, βλέπουν τις προσθαφαιρέσεις και αλλοιώσεις των σημασιών μέσα στον χρόνο. Διαπιστώνουν δηλαδή την ιστορική πορεία των λέξεων --όταν πρόκειται για λέξεις της παλαιάς ελληνικής. Αν πρόκειται, πάλι, για εξωτερικό δανεισμό, το παιδί συνθέτει από τα παραθέματα και τις εξηγήσεις μιαν εικόνα της κίνησης των ιδεών μέσα στον χώρο (ελληνικό, ευρωπαϊκό, παγκόσμιο), αφού οι δρόμοι των λέξεων είναι δρόμοι του πολιτισμού. Η μικρή έρευνα καταλήγει στη γραφή των πορισμάτων, σε ένα μικρό κείμενο της τάξεως των 250-300 λέξεων, που παρουσιάζεται μετά στην τάξη.

--**βάζω** στα ΑΕ σημαίνει «μιλώ» · πρβ. *χαλεποῖς θάζειν* ἔπέεσσι, *πεπνυμένα θάζειν, ἀνεμώλια θάζειν*, κ.ο.κ.

--**θροέω**: ξεχάστε το ΝΕ *θρόισμα* των φύλλων «ψιθυριστός ήχος»· στα ΑΕ σημαίνει το αντίθετο: «κραυγάζω». Και μετά (4. μ.Χ. αι.) *θρόησις* είναι η «απορία», και *θροέω* (πρωτοχριστιανικής εποχής) το «θορυβώ, ταράζω».

--**ἰερεύω** δεν σημαίνει «είμαι ιερεύς», όπως θα υπέθετε ο σημερινός ομιλητής, αλλά «σφαγιάζω για θυσία», λ.χ. *βοῦς ἰερεύειν*.

--**ἀφιερώνω** (όπως και το *ἀροσιώνω*) στα ΑΕ εσήμαινε «εξαγνίζω» από ενοχή ή μίσημα (μια πόλη)· αντίθετα, σήμερα *αφιερώνω* (ένα βιβλίο) σε κάποιον σημαίνει «προσφέρω» (ένα βιβλίο στον δάσκαλο), διότι πρόκειται για σημασιολογικό δάνειο από το γαλλικό *consacré*.

--**σταφυλῖνος** είναι το καρότο, **σταφύλη (η)** το αλφάδι του χτίστη, και **σταφυλή (η)** το τσαμπί σταφύλια.

--**ἔρχομαι**, στα ΑΕ σημαίνει και «πάω» και «έρχομαι» · στα ΝΕ, μόνον το δεύτερο: *ἔρχομαι οἰσόμενος* «πάω να φέρω», σε αντίθεση προς το *ἴκω* «έχω έλθει». Γι' αυτό το *ἔρχομαι* λογίζεται ενεστωτικός χρόνος και ως προς το *οἴχομαι* («έχω πάει ή φύγει») και ως προς το *ἴκω* («έχω έλθει»),

--**θαυμάζω** ήταν κάποτε το «απορώ», *θαυμάζω σοῦλέγοντος* «απορώ με αυτά που λες», ενώ σήμερα «βλέπω με θαυμασμό, θαυμάζω»,

--**ἄνθος** στα αρχαία σημαίνει και «λουλούδι» (όπως στα ΝΕ) αλλά και «ζωηρό χρώμα» (Προφανώς από τη χρήση φυτικών ουσιών για χρωματισμό).

Ο τρόπος αυτός δουλειάς κρατεί τα παιδιά σε διαρκή εγρήγορση για το αναπάντεχο και, αντί για τον εφησυχασμό, καλλιεργεί τη μεθοδολογική υποψία και τη διερευνητική σκέψη. Διδάσκει τον μαθητή να βλέπει στη διαρκή ανανέωση και προσθαφαίρεση των σημασιών των λέξεων της αρχαίας την καλύτερη απόδειξη για τη Διαχρονία της Ελληνικής –το λέω, διότι παραδόξως κάποτε θεωρούνταν αντεπιχείρημα για τη Γλωσσική Συνέχεια... Καλλιεργεί και την παραγωγή νεοελληνικού λόγου με ακρίβεια και συλλογιστική συνέπεια.

Ως αντίδοτο, επομένως, προς τη λειψή και επιπόλαιη Εξέταση του Λεξιλογίου (η οποία επιβιώνει ακόμη στο σχολικό μάθημα) προτείνεται εδώ η συστηματική *μικροβιογράφηση των λέξεων*. Πρόκειται για άσκηση στη συνδυαστική τέχνη, ωφέλιμη και προσαρμόσιμη σε όλα τα επίπεδα σπουδών, προπάντων στο δευτεροβάθμιο, όπου παίρνοντας τη μορφή του λεγόμενου «project» :

κινητοποιεί την ερευνητική διάθεση των μαθητών (για κατασκευή της γνώσης, και όχι για την κατανάλωσή της, προκατασκευασμένης και έτοιμης) ·

τους προσανατολίζει στη *διεπισημονικότητα* (και όχι στη στεγανοποίηση εκάστου μαθήματος στα στενά όριά του) και στην εκμετάλλευση των *διαδικτυακών πηγών* (και τη χρήση των Νέων Τεχνολογιών) ·

τους ασκεί στην αναγωγή από το γράμμα στο πνεύμα (κατά την αναζήτηση του σχηματισμού της έννοιας της λέξης: διότι οι λέξεις δεν είναι λέξεις -- είναι έννοιες), και, τέλος,

τους ασκεί στη γραφή.

Ακριβέστερα, μιλούμε για την πιο σύνθετη άσκηση: αφενός στην Ανάγνωση ακριβείας, και, αφετέρου, στη Γραφή ακριβείας –αφού θα έχει ήδη προηγηθεί, όπως είπαμε, η συλλογή και κριτική εκτίμηση των δεδομένων.

ΚΑΙ ΤΟ ΕΠΙΚΑΙΡΟ ΕΔΩ

Είχα την τιμή, κατόπιν πρόσκλησης του εξοχώτατου Υπουργού Παιδείας κ. Καδή, να αναλάβω την επιστημονική ευθύνη για την εκπόνηση Συμπληρωματικού Υλικού για την αναβαθμισμένη Διδασκαλία των Αρχαίων στο Κυπριακό Σχολείο, αρχίζοντας από τα αρχαία Κείμενα που διδάσκονται από το πρωτότυπο

πριν περάσουμε στα κείμενα από μετάφραση. –Εκεί, μεταξύ των άλλων πρακτικών καινοτομιών, εισηγήθηκα και την Άσκηση αυτή ως ένα είδος μικρο-project, που θα διεξάγεται με τη βοήθεια των πιο έγκυρων ψηφιακών Λεξικών και Σωμάτων Κειμένων που προσφέρει η ΠΥΛΗ για την ελληνική γλώσσα του ΚΕΓ. Η Άσκηση εισήχθη στην ελληνική εκπαίδευση ήδη από το 2011 και η σύσταση επανελήφθη και στις φετινές Οδηγίες για τον Εκπαιδευτικό –ως εμπάθυνση της ρηχής και ανωφελούς άσκησης «Οικογένειες Λέξεων», που προϋπήρχε για δεκαετίες στα εγχειρίδιά μας. (Σύντομα θα μπορείτε να διαβάσετε σε κυπριακό περιοδικό πώς η απλή αυτή σχολική άσκηση μπορεί να φτάσει ακόμη και τα όρια ενός μικροδοκιμίου, με αφορμή μια κοινότατη λέξη σαν την χελιδόνα (χελιδών.) Τα πρώτα αποτελέσματα είναι ενθαρρυντικά. Στη μαθητική συνείδηση άρχισε να απομυθοποιείται η διαβόητη δυσκολία των Αρχαίων.

Ανάλογες καινοτομίες θα εισηγηθώ τις επόμενες ημέρες και για την ουσιαστικοποίηση και του μαθήματος των Αρχαίων από Μετάφραση, που και αυτό έχει πέσει στα ρηγά εδώ και δεκαετίες --αν και κανενός ίσως άλλου γνωστικού αντικειμένου η αξία δεν είναι τόσο άμεσα εμφανής για την αναβάθμιση του μαθήματος των Αρχαίων σε πραγματικά παιδευτικό – ό σ ο α υ τ ο ύ ακριβώς.

*

Ως προς τον «δάσκαλο» τώρα: αν η ιστορία της ΝΕ είναι η ιστορία των λέξεών της, από τη σύντομη αυτή περιδιάβαση γίνεται ελπίζω, φανερό, ότι οι γλωσσικοί θησαυροί της βαθιά διαστρωματωμένης ελληνικής όλων των εποχών – και ιδιαίτερα της σύγχρονης νεοελληνικής– δεν αποκαλύπτονται χωρίς συστηματική ανασκαφή στα παλαιότερα κείμενα. Μια επίπονη εργασία, στην οποία δύσκολα θα εκπαιδεύσουν τους μαθητές τους όσοι από τους σημερινούς φιλόλογους έχουν μάθει μόνον ένα πράγμα στη ζωή τους: τη μόνη φάση της ελληνικής που διδάχτηκαν στις (από το 1985 τριχοτομημένες) Φιλοσοφικές Σχολές της Ελλάδας–που είναι συνήθως η Νεοελληνική-- αγνοώντας ό λ ε ς τ ι ς άλλες.

Με την εικοσαετή πείρα μου στο ΚΕΓ, την πείρα του συντονισμού δύο προγραμμάτων σπουδών στο ενεργητικό μου και την επαφή με κάθε λογής ειδικούς, νομίζω ότι επέστη ο καιρός να ακουστεί το αίτημα των καιρών ότι: ο ίδιος φιλόλογος πρέπει να είναι σε θέση να επισκοπεί όλη τη γλωσσική μας εξέλιξη και να διδάσκει και την Αρχαία Ελληνική (ως αρχαία γλώσσα και ως αρχαίο πολιτισμό) αλλά και τις άλλες μορφές της νεοελληνικής. Ο ίδιος άνθρωπος --κατάλληλα βέβαια μετεκπαιδευόμενος-- θα έχει τον πλούτο να διδάξει τόσο την ελληνική ως μητρική, όσο και ως δεύτερη ή ξένη. Δεν χρειαζόμαστε τρεις και τέσσερις ειδικούς --αλλά έναν με πλήρη εποπτεία όλης της γλωσσικής μας εξέλιξης, για την οποία δηλώνουμε τόσο υπερήφανοι.

(Ένας δάσκαλος που επιπλέον θα ξέρει και άλλες ξένες γλώσσες, για να συμβουλευεται και τα εθνικά τουλάχιστον Λεξικά Ξένων Γλωσσών, που ήρθαν σε επαφή με την ελληνική στους αιώνες.)

Κάθε άλλη λύση είναι μπαλώματα που μας βολεύουν για πολύ λίγο, και, αργά ή γρήγορα, μας εγκαταλείπουν στα δύσκολα. Και θα ξεμείνει πάλι ο Σίσυφος να κυλάει μόνος του και αβοήθητος την ίδια πάντα πέτρα προς την κορυφή. Και οι μέρες του δεν θα έχουν τέλος.

*

Συμπερασματικά   Κυρίες και Κύριοι, Πόλις άνδρα διδάσκει. Η πολιτεία έχει την υποχρέωση να δώσει παιδεία στον νέο και πολύχρωμο μαθητικό πληθυσμό σε Ελλάδα και Κύπρο. Οι καιροί δεν περιμένουν. Διάλεξα, στο κλείσιμο, να αφήσω να ακουστεί η φωνή ενός ανθρώπου που ενορχήστρωσε τη σοβαρή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της δεκαετίας του 1990 στην Ελλάδα:

»Την επόμενη δεκαετία, --γράφει ο Γεράσιμος Αρσένης, στο πρόσφατο βιβλίο του-- περίπου πενήντα εκατομμύρια μη Ευρωπαίοι θα ζουν στην Ευρώπη. Στην Ελλάδα δε, των ένδεκα εκατομμυρίων, θα έχουμε τέσσερα εκατομμύρια αλλοδαπούς στις επόμενες δεκαετίες. Αυτό δημιουργεί τελείως άλλα δεδομένα για τη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Εδώ τίθεται επίσης και θέμα εθνικής ταυτότητας. Η παιδεία δεν είναι ένα άθροισμα γνώσεων που δίνεις στα παιδιά. Είναι μια βαθύτατα ηθική διαδικασία, είναι αγωγή. Η Παιδεία δηλαδή έχει Πατρίδα. Μιλάμε δηλαδή για ελληνική Παιδεία. Όταν μιλάμε για ελληνική Παιδεία, μιλάμε για ένα σύστημα Παιδείας που έχει προσαρμόσει την εκπαίδευσή του στις αξίες και την κουλτούρα της Ελλάδας, και αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία. Η άποψη ότι μπορεί να συνυπάρχουν πολιτισμοί και να μπορούν να ζουν παράλληλα χωρίς επαφή μεταξύ τους συμβιώνοντας μέσα στον ίδιο χώρο με χωριστά εκπαιδευτικά συστήματα, ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, είναι απολύτως λανθασμένη. Η ιστορία έχει δείξει ότι αυτή η μορφή πολυπολιτισμικότητας θα οδηγήσει σε κοινωνικές εκρήξεις και σε διάλυση του ίδιου του κράτους. Αυτό που χρειάζεται είναι μια Παιδεία με βάση τις αξίες της χώρας όπου μειονότητες, διατηρώντας μεν τις παραδόσεις και τις ιδιαιτερότητές τους, ενσωματώνονται σε μια Παιδεία που έχει πατρίδα. -- Και τούτο συμβαίνει, διότι ο σύγχρονος πολίτης «ζει» μια διπλή πραγματικότητα. Οι κουλτούρες στον πλανήτη μας έρχονται --έστω και εικονικά-- σε καθημερινή επαφή μεταξύ τους. Οι διαφορές στα αξιακά συστήματα μικραίνουν και οι αξίες αποκτούν σχετικότητα. Η σταθερότητα και η βεβαιότητα της ιεράρχησης των αξιών που ζήσαμε στο παρελθόν

έχουν χαθεί. Όμως όσο επιθυμητή είναι η επαφή με άλλους πολιτισμούς, η σχετικότητα των αξιών μπορεί να δημιουργήσει επικίνδυνη σύγχυση. Η Παιδεία, που πρέπει να είναι ανοικτή σε επαφές και επιδράσεις άλλων πολιτισμών, δεν μπορεί να αντιμετωπίζει με αγνωστικισμό το ζήτημα της ιεράρχησης των αξιών. Αντίθετα, η Παιδεία οφείλει να παραμείνει θεματοφύλακας των αξιών που εκφράζουν την κοινωνία.⁴

Η πολιτεία περιμένει σήμερα πολλά από τον γνώστη-δάσκαλο και τον ολιστικό-φιλόλογο. Καιρός να τους δοθούν κατά προτεραιότητα από την πολιτεία τα μέσα να το κάνει. Καιρός να ετοιμαζόμαστε ΟΛΟΙ.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ

---

⁴ Γεράσιμος Αρσένης, *Γιατί δεν έκατσα καλά: Η εμπειρία της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης 1996-2000*, Αθήνα: Gutenberg 2015, 63-64.